

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ НОРМ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

LEGAL CULTURE AS AN ELEMENT OF THE EFFICIENCY OF ENCOURAGING NORMS IN THE DEVELOPMENT PROCESS LEGAL POLICY OF THE STATE

Барабаш О.О., д.ю.н., професор,
професор кафедри загально-правових дисциплін

*Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-2666-9696*

Цуркан-Сайфуліна Ю.В., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

*Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-3125-4655*

Метою статті є дослідження проблеми розвитку правової політики держави крізь призму правової культури як елемента ефективності заохочувальних норм. У статті досліджено проблеми розвитку правової політики держави крізь призму правової культури як елемента ефективності заохочувальних норм. Зазначено, що правова культура особистості формується під впливом різних чинників, таких як діяльність засобів масової інформації з поширення правових знань, діяльність правоохоронних органів щодо припинення порушення норм чинного права, виховання у громадян почуття непримиренності до різного роду правопорушень, а також активне застосування в цій сфері методів переконання і заохочення тощо. Правова культура визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп і громадян у царині регулювання суспільних відносин, що забезпечує верховенство права суспільного життя, – планування в суспільному житті правових принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її честі й гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності. Наголошено, що формування правової культури особистості – складний процес, який не стоїть на одному місці. У ньому відбуваються суттєві зміни під впливом змін повсякденного життя людей, зростання рівня їхньої освіти, задоволення людиною своїх матеріальних і духовних потреб, набуття нею громадянської зрілості. Завдяки засобам масової інформації і щоденному спілкуванню дедалі тіснішими стають контакти між державою й особою, що сприяє взаємному дотриманню правових норм, показником яких слугує зростання правової культури. Натомість порушення чинного законодавства тягне за собою застосування заходів державного примусу. Не меншу роль правомірної їх реалізації відіграє заохочення. Правове заохочення – це та основа, на якій має ґрунтуватися виконання гуманітарних зобов'язань правової держави щодо поваги й дотримання прав людини. Заохочення як правовий стимул впливає на формування правомірної мотивації. Зроблено висновок, що правове заохочення розглядається в контексті цінності для людини, утвердження її як автономної особистості.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, правове регулювання, правова держава, правова політика, норма права, заохочувальні норми права, стимулювання у праві, захист прав людини.

The purpose of the article is to study the problem of the development of the legal policy of the state through the prism of legal culture as an element of the effectiveness of incentive norms. The article examines the problems of the development of the legal policy of the state through the prism of legal culture as an element of the effectiveness of incentive norms. It is noted that the legal culture of an individual is formed under the influence of various factors, such as the activity of the mass media on the dissemination of legal knowledge, the activity of law enforcement agencies regarding the cessation of violations of the norms of the current law, the education of citizens' sense of intolerance to various types of offenses, as well as active application in this area methods of persuasion and encouragement, etc. Legal culture is defined as a set of achievements of society, its social groups and citizens in the field of regulation of social relations, which ensures the supremacy of law in public life, planning in public life legal principles of justice and humanism, protection of human rights and freedoms, honor and dignity, real provision the place of a person as the highest social value. It is emphasized that the formation of the legal culture of an individual is a complex process that does not stand in one place. Significant changes are taking place in it under the influence of changes in people's everyday life, an increase in the level of their education, a person's satisfaction of his material and spiritual needs, and his acquisition of civic maturity. Thanks to the mass media and daily communication, contacts between the state and the individual are becoming closer and closer, which contributes to mutual compliance with legal norms, which is an indicator of the growth of legal culture. Instead, violation of current legislation entails the application of state coercive measures. Encouragement plays an equally important role in their legitimate implementation. Legal encouragement is the basis on which the fulfillment of the humanitarian obligations of the legal state to respect and observe human rights should be based. Encouragement as a legal incentive affects the formation of legitimate motivation. It was concluded that legal encouragement is considered in the context of value for a person, his affirmation as an autonomous personality.

Key words: legal culture, legal consciousness, legal regulation, rule of law, legal policy, rule of law, encouraging rules of law, incentives in law, protection of human rights.

Актуальність проблеми дослідження. Правова культура людини – це частина загальної культури суспільства [1]. Вона тісно взаємодіє з політичною, економічною і моральною культурою особистості. Важливу роль у її формуванні відіграє знання людиною правових звичаїв, що склалися століттями, правового досвіду і традицій народу, втілених у так званому звичасовому праві. Ці загальнообов'язкові правила поведінки великою мірою впливають на правове виховання і спрямовані на розвиток і правової свідомості окремого індивіда, і правової культури всього соціуму, відіграючи, тим самим, винят-

кову роль у забезпеченні стабільності розвитку правової держави.

Правова культура особистості формується під впливом різних чинників, таких як діяльність засобів масової інформації з поширення правових знань, діяльність правоохоронних органів щодо припинення порушення норм чинного права, виховання у громадян почуття непримиренності до різного роду правопорушень, а також активне застосування в цій сфері методів переконання і заохочення тощо [2]. При цьому, як свідчить практика, формування правової культури найбільше позначається на молодому

покоління, яке не вирізняється однорідною правосвідомістю. Річ у тім, що кожна людина живе не тільки в умовах загального соціального середовища, а й в умовах мікросередовища, що створює нескінченні відтінки і варіації правосвідомості, а часом і її дефекти, які вимагають ретельного вивчення і врахування в процесі формування правової культури особистості.

Значущість цієї проблеми особливо зростає у зв'язку з переходом суспільства до ринкових відносин та побудовою правової держави в Україні, які поки що здебільшого розвиваються поза правовим полем (особливо цей процес пов'язаний з розпочатою Росією проти України війною), стихійно, де все ще діє закон сили, а не сила закону, як прийнято в усьому цивілізованому світі. Звідси – і правовий нігілізм, неповага до закону, правоохоронних органів. Усе це не може не насторожити суспільство, особливо коли йдеться про молодь, якій належить будувати правову державу.

Тому держава, її правові інститути, суспільство загалом мають активно займатися зміцненням не формальної, а істинної законності, тобто правозаконності, яка означає найсуворіше, неухильне втілення в життя засад гуманістичного права, що, на думку багатьох дослідників, дасть змогу суспільству здійснити перехід до дійсної демократії, до вільної ринкової економіки, всебічного розвитку правової культури і правової свідомості [3]. Це сприятиме формуванню вільної й відповідальної особистості, особистості з високою гідністю, невід'ємними й непорушними правами і свободами.

Тож центральною ланкою в процесі становлення і розвитку правової культури особистості сьогодні має бути утвердження в Україні гуманістичного права, створення сприятливих умов для розвитку особистості людини як носія вищих моральних цінностей.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання становлення і функціонування правової системи і правової культури досліджували такі вітчизняні вчені, як: Л. Вакарюк, Г. Свириденко, Ю. Битяк, В. Гайовий, А. Горденюк, Г. Капліна, Т. Коломосьць, Л. Макаренко, К. Машков, Н. Пархоменко, А. Рекша, А. Юшко, О. Ярошенко та ін. Взаємозв'язок правової культури й реалізації заохочувальних норм був предметом аналізу в наукових працях таких вчених, як: С. Бочарова, В. Гусаров, Л. Давиденко, А. Добровольський, М. Іншин, Л. Лазор, В. Малюга, П. Макаренко, М. Мичка, А. Москаленко, С. Прилипко, В. Прокопенко, О. Смирнова, В. Сухонос, М. Хаустова, П. Шумський, М. Якимчук та ін.

Метою статті є дослідження проблеми розвитку правової політики держави крізь призму правової культури як елементу ефективності заохочувальних норм.

Виклад матеріалу. Правова культура – це той фундамент, на якому ґрунтується суспільне життя, щоденні взаємовідносини людей. А оскільки останні не стоять на одному місці, а постійно змінюються, то неминуче мають змінюватися, вдосконалюватися і правові норми, які їх регулюють.

На думку С. Соколової, правова культура – це різновид загальної культури суспільства, який становить систему правових цінностей, що відповідають вимогам правового розвитку суспільства, які підтримуються і яких дотримуються в суспільстві, що відновлюються чи формуються на основі духовних цінностей, правових звичаїв, правових знань, принципів гуманітарної справедливості. Специфічні функції правової культури виражаються у її впливі на свідомість і поведінку людей, а також на різні сфери життєдіяльності. Правова культура визначається як сукупність досягнень суспільства, його соціальних груп і громадян у царині регулювання суспільних відносин, що забезпечує верховенство права суспільного життя, – планування в суспільному житті правових принципів справедливості і гуманізму, захисту прав і свобод людини, її

честі й гідності, реальне забезпечення місця людини як вищої соціальної цінності [4].

Зрозуміло, що формування правової культури особистості – складний процес, який не стоїть на одному місці. У ньому відбуваються суттєві зміни під впливом змін повсякденного життя людей, зростання рівня їхньої освіти, задоволення людиною своїх матеріальних і духовних потреб, набуття нею громадянської зрілості. Завдяки засобам масової інформації і щоденному спілкуванню дедалі тіснішими стають контакти між державою й особою, що сприяє взаємному дотриманню правових норм, показником яких слугує зростання правової культури [5]. Натомість порушення чинного законодавства тягне за собою застосування заходів державного примусу.

Проте навряд чи можна вважати, що контроль за дотриманням прав і свобод людини може бути оснований лише на примусі. Не меншу роль правомірної їх реалізації відіграє й заохочення. Правове заохочення – це та основа, на якій має ґрунтуватися виконання гуманітарних зобов'язань правової держави щодо поваги й дотримання прав людини. «Заохочення як правовий стимул впливає на формування правомірної мотивації. В основі цього процесу лежить застосування законодавчо закріплених можливостей отримання додаткових матеріальних та моральних благ. І взагалі, заохочення впливає не лише на осіб, які їх отримують, а й на осіб, які їх оточують, та викликає прагнення брати приклад з кращих. Заохочення створює необхідний психологічний клімат, у межах якого в особи виникає стійке прагнення до активної діяльності» [6, с. 169], – слушно наголошує Д. Козачук.

На думку Л. Вакарюк, важливим методом мотивації, який використовується для забезпечення трудової дисципліни, є метод заохочення. Заохочення є тим стимулятором, який викликає у працівників найбільшу зацікавленість у підвищенні творчої і професійної ініціативи, створюючи при цьому режим найбільшого сприяння. Заохочення – це визнання заслуг працівника шляхом надання йому пільг, переваг, публічного надання пошани, підвищення його престижу. У кожної людини є потреба у визнанні. На реалізацію цієї потреби і спрямоване заохочення. Використовуючи заохочення, можна отримати двоякий результат: привести колектив до конфліктів аж до його розпаду і, навпаки, об'єднати і згуртувати [7].

Н. Керничний зауважує, що «заохочувальні норми у галузі кримінального права є державними заохочувальними нормами, що застосовуються від імені та за доручення держави, а визначаючи їх ознаки, необхідно насамперед виокремити нормативну ознаку, тобто їх безпосереднє закріплення у КК України, для вирішення основних завдань кримінального законодавства. Докази характерності цієї ознаки для інших галузей права слід наводити у вивченні державних заохочувальних норм цих галузей права» [8].

Справді, на переконання вчених, заохочення має важливе значення і для конкретного працівника, і для суспільства загалом, оскільки на сьогодні в умовах ринкової економіки, науково-технічного прогресу, актуальності інтелектуальної і творчої діяльності, необхідності раціонального використання трудових, природних та інших ресурсів, потреби в ефективному управлінні тощо застосування сучасних методів і форм заохочення працівників відіграє надзвичайно важливу функцію [9].

З огляду на це, в умовах формування правової держави спостерігається тенденція гармонізації національних правових систем у галузі стимулювання правомірної реалізації прав та основних свобод людини.

Удосконалення і взаємодія інституту заохочення національної правової системи свідчить про орієнтованість законодавства, що формується на забезпечення культури прав людини [10]. Тож правове заохочення, як стимульовальний засіб правомірної реалізації прав і свобод

людини, можна розглядати як консолідаційну основу суспільного життя.

При цьому в юридичній літературі акцентують на встановленні меж застосування заохочення для забезпечення дієвості механізмів правового регулювання [11]. Для вирішення цієї проблеми варто було б звернути увагу на питання ефективності регулювального впливу заохочувальних норм, що до цього часу не здійснено.

Принагідно зазначимо, що соціологія права виділяє низку умов ефективності дії норм права. Серед них – особливості правосвідомості і поведінки громадян, які дотримуються або які порушують вимоги правової норми, юридична практика [12]. Усвідомлення вагомості заохочувального режиму правового регулювання має відбуватися на різних рівнях – і повсякденної, і професійної правосвідомості. Тільки таке поєднання може забезпечити ефективність реалізації заохочення як додаткового (альтернативного) методу правового впливу.

Утім, становленню правової культури особистості можуть заважати правовий максималізм, завищені вимоги до законодавства, пред'явлення до нього необґрунтованих претензій. Така переоцінка ролі права не тільки не сприяє визнанню його високої значущості для особистості й суспільства, а й, навпаки, може викликати нігілістичне ставлення до нього, дискредитувати і знецінити його у свідомості особистості.

Отож культура в сучасному цивілізованому суспільстві виступає одним з найважливіших ресурсів соціально-економічного розвитку, що визначає духовний потенціал розвитку громадянського суспільства і правової держави. Формування і розвиток правової культури особистості передбачає як вплив на неї з боку суспільства і його численних інститутів, так і самовиховання людини, її вміння вдосконалювати в собі позитивні правові якості й долати негативні якості не з примусу, а за глибоким внутрішнім переконанням. Без урахування цієї взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників, суспільного впливу на особистість та її самовиховання, самодисципліни неможливо зрозуміти закономірності формування і розвитку право-

вої культури особистості та її ролі в стабілізації й подальшому вдосконаленні всіх суспільних відносин.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що формування правової культури особистості – справа складна і багатопланова. Можна назвати безліч способів, форм і шляхів формування правової культури особистості. А втім, фундаментальною основою формування демократичної правової системи України стали як сформовані внутрішні умови, так і ті правові цінності, які з'явилися як незаперечні для світової спільноти на сучасному етапі розвитку цивілізації.

Право – це жива система, живиться вона реаліями суспільства, його інтересами й потребами і має бути відповідати цим потребам. Правова карта світу формується за умов нової цивілізації, коли зближуються інтереси всього світового співтовариства. Відображаючи досягнення людства, заохочувальний юридичний інструментарій виявляє свою фундаментальну цінність. Правове заохочення розглядається в контексті цінності для людини, утвердження її як автономної особистості. На початку третього тисячоліття проблема свободи людини, стимулювання правомірної реалізації її права і свободи виходить на рівень міжнародного масштабу. Вільний розвиток особистості, можливість реалізації її прав і свобод слугує універсальним засобом міжособистісного спілкування, що забезпечує необхідні умови соціального буття світової спільноти. Саме через право втілюється головне, у чому виявляється призначення культури, – потенціал розуму, накопичених духовних багатств творчості, покликаних і здатних захистити людину як вищу соціальну цінність у правовій державі.

Національні правові системи, крім іншого, формуються під впливом правових цінностей, закріплених у міжнародно-правових документах. Вони є виразом історичних закономірностей розвитку людської цивілізації. Ймовірно, інститут правового заохочення може становити нормативну підсистему міжнародного гуманітарного права, що відображає ідеали справедливості, гуманізму, свободи, які відповідають інтересам людини і громадянина. Як наслідок, відбувається структурна збалансованість юридичних компонентів – прав та обов'язків, заохочень і відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шемшученко Ю. С. Правова культура. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 5 : П–С. 2003. 564 с.
2. Коба М. М. Правова культура: моделі структуро-системи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/32368>.
3. Яковюк І. В. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. *Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2008. С. 640–663.
4. Соколова С. В. Правова культура: поняття та її види. *Педагогіка вищ. та серед. шк. : зб. наук. пр.* 2011. Вип. 33. URL: https://www.researchgate.net/publication/352276007_PRAVOVA_KULTURA_PONATTA_TA_II_VIDI.
5. Митко А. М. Інформаційна демократія: реалії та виклики часу : [монографія]. Луцьк : Вежа-друк, 2014. 400 с.
6. Козачук Д. А. Заохочення як метод державного управління: поняття та види. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 2. С. 162–170. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/39_2010/20.pdf.
7. Вакарюк Л. Роль заохочень та пільг у правовому стимулюванні працівників. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 6. С. 95–100. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/6/15.pdf>.
8. Керничний Н. І. Заохочувальні норми системи кримінального права. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 2. С. 149–154. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2022/2/24.pdf>.
9. Колдашов А. О. Сучасний стан правового регулювання заохочень державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Сер. : Право*. 2023. Вип. 79, ч. 1. С. 316–321. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/55.pdf>.
10. Коломоєць Т. О. Особливості регламентації заохочення державних службовців у чинному Законі України «Про державну службу». *Право України*. 2016. Вип. 9. С. 52–62.
11. Ляхович У. І. Інститут заохочення як механізм впливу на державного службовця. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 154–159. URL: <http://www.apdp.in.ua/v74/24.pdf>.
12. Балинська О. М., Гуменюк Л. Й. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ) : навч. посіб. / за заг. ред. М. М. Цимбалюка. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 412 с.